

SZEMLE

Forráskiadvány a csángó-magyarokról

(Moldvai csángó-magyar okmánytár. 1467—1706. I—II.) Gyűjtötte és sajtó alá rendezte Benda Kálmán, Jászay Gabriella, Kenéz Győző, Tóth István György. Szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Benda Kálmán. Budapest 1989.

Viharos történelmünk egy szakaszának írott forrásait gyűjtötte össze egy kétkötetes kiadvány. Földrajzilag annak a Kárpátoktól keletre vetődött magyar népcsoportnak a múltját idézi fel, mely Moldova, Bukovina és Besszarábia területét választotta telephelyéül. Ismeretes, hogy ez a csángó-magyarország nemcsak népünk, hanem a katolicizmus legkeletibb vonulata is, mintegy véghelye. Melyről a múlt században feljegyezték, hogy „az Annyai Magyar nyelvet ugyan felejtette [...], nagyobb része mindazonáltal a' Népnek megtartotta régi Magyar nyelvét.”

Történetét-sorsát régóta kutatja a tudomány. Életéről csak nagyon szórványosan értesültek az itthon maradottak. Mélyebben csak Zöld Péter drámai beszámolója hatott, aki a madéfalvi veszedelem utáni újabb kivándorlási hullám hajótöröttjeinek sorsát érzékeltette. A Tudománytár 1818. évi beszámolójától kezdve a magyar tudományosság szinte rendszeresen foglalkozott a csángó-magyarokkal. Ágazatai közül a törődésben elsősorban a nyelv és történettudomány járt elől. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából Gegő Elek moldvai útja során az „ott netalán található, nyelv és história tekintetében érdekes kéziratokra, oklevelekre”, nyelvjárársbeli jelenségekre és folklóremlékekre figyelmeztet (1838). Azután a kitűnő tudományszervező Döbrentei Gábor kiadta a Biblia részleges magyar fordítását tartalmazó Bécsi Kódexet, amelyet a katolikus egyház üldözése elől Moldvába menekült Tamás és Bálint huszita papok

készítettek. Ugyanő közölte Petrás Ince moldvai magyar plébános nyelvészeti megfigyeléseit. A csángók körüli magyar közhangulatra jellemző, hogy Döbrentei tanítványa, a nagy naplóíró és liberális gondolkodó Gyulay Lajos többször megemlékezett róluk, és 1856-ban meglátogatásukra készült. Jerney János 1844-45. évi helyszíni jelentése után Ballagi Aladár 1887-es úti beszámolója helyrajzi, statisztikai, egyházszerkezeti és gazdasági felvilágosítások mellett néprajzi és nyelvi jelenségeket ismertet. Szarvas Gábor közben a csángó-magyarok déli csoportjára vonatkozó nyelvészeti kutatásait adta közre (1874), Munkácsi Bernát a moldvai és keleti székely nyelv helyszíni tanulmányozásával tünt ki (1880), majd Rubinyi Mózes 1900 és 1901 nyarán végzett a helyszínen nyelvjárársbeli tanulmányokat. A dialektusok vizsgálatában világszinten előjáró finn nyelvtudomány képviselői közül Wichmann György 1906—1907-ben fél évet töltött a moldvai Szabófalván, s megfigyeléseinek és feldolgozásának alaposságával példás munkát végzett. A két világháború közötti korszakból Csűry Bálint és Balogh Ödön nyelvészeti kutatásait kell kiemelnünk.

Noha terjedelemben és nevekben nem versenyezhet a filológiával, utána kétségtelenül a történettudomány emelkedik ki a csángó-magyarok sorsa iránti törődés vállalásában.

Magyar, román és német történészek több generációja keresett választ arra a kérdésre, hogy honnan és miként kerültek

mai lakhelyükre a csángó-magyarok, mások meg a rájuk vonatkozó források kiadásával jeleskedtek. Kezdetben úgy vélték, hogy kun eredetűek (Munkácsi Bernát, Gustaw Weigand), Karácsonyi János a kabaroktól származtatta őket, N. Iorga valamelyik török töredék utódainak tekintette a csángókat. Egy másik elmélet hívei (Rubinyi Mózes, Gunda Béla, Lükő Gábor) a moldvai csángóság ősi magját a honfoglaláskor a Kárpátokon kívül maradt magyarokban keresik. Valószínű azonban, hogy a késői népvándorlás vihara az úz, besenyő és kun néppel együtt a honfoglalás idején ideszorult magyar telephelyeket is megsemmisítette.

Általánossá és ma is elfogadott állásponttá az az elmélet vált, hogy a csángó-magyarok nem keletről, hanem nyugatról, Magyarországról és Erdélyből költöztek mai hazájukba. E felfogás eredményeit levéltári kutatások alapján mintegy száz éve foglalta össze a románul publikáló Carol Auner (munkája magyar fordításban is megjelent: Auner Károly: *A romániai magyar telepek történeti vázlatja*. Temesvár 1908). A gondolat elkötelezettjei közül Domokos Pál Pétert említhetjük, aki *A moldvai magyarság* c. munkájával (1931) újból a kérdésre irányította a magyar tudomány, sőt a közvélemény figyelmét, s Lükő Gábort, aki néprajzi és nyelvészeti vizsgálatok alapján először különítette el a moldvai magyarság két rétegét (*A moldvai csángók*. Budapest 1936). Őszerinte az északiak Moldvabánya (Baia) és a Moldva folyó torkolata körül, a déli telepek pedig a Szeret és a Tatros folyó mentén helyezkednek el.

A román történelemtudomány forrás-kiadványai sorából kiemelkedik Marcus Bandinus érsek, apostoli administrator 1648. évi részletező, alapvető beszámolójának megjelentetése 1893–94-ben eredetiben és román fordításban (V. A. Urechia: *Codex Bandinus*). Ugyanakkor E.

Hurmuzaki és I. S. Filitti is jeleskedett a moldvai katolikusokra vonatkozó hivatalos iratok kiadásában. Az 1920-as évektől Gh. Călinescu, Francisc Pall és G. Vinulescu fáradozásai nyomán a Római Román Iskola évkönyve, a *Diplomatarium Academicum* közölt vatikáni forrásokra építő komoly tudományos tanulmányokat. Az 1920-as évek végén Veress Endre már elérkezettnek látta az időt, hogy megkezdje a csángó okmánytár anyagának összegyűjtését. Nem sokkal később a moldvai csángók történetére vonatkozó kutatásokat a iași-i egyetem tanára, Gh. I. Năstase összegezte alapvető tanulmányban (*Ungurii din Moldova la 1646 după Codex Bandinus*. 1934–1935).

A magyar tudósok közül a fiatalon szovjet lágerben elpusztult Mikes László írt jelentős monográfiát a csángó-magyarságról (*Csángók*. Budapest 1941; munkáját nemrégiben újra kiadták), de két más kiadványával is a kérdés legnevesebb kutatói sorába emelkedett (ezek: *A Kárpátokon túli magyarság* a Deér József—Gáldi László szerkesztette *Románok és magyarok* c. könyvben. Budapest 1943.I. 441–507. és *A moldvai katolikusok 1646–47. évi összeírása*. Kolozsvár 1944. Erdélyi Tudományos Füzetek 171. sz., amely a Bandinus Kódexet tartalmazza).

A második világháború után a történetírás hosszú ideig mély hallgatásba burkolózott. Nem úgy a nyelvészet, melynek szakemberei a Bolyai Tudományegyetem keretében 1949-től tervbe iktatták a moldvai csángó-magyarság nyelvjárásának kutatását és nyelvatlaszának elkészítését. A nagy erővel folyó kutatások élén Szabó T. Attila állott, aki előzőleg már három ízben (1930, 1935 és 1937) járt a helyszínen. A nagyobb munkaközösség bevonásával évekig tartó munka részeredményei meg is jelentek (*A magyar nyelvjárások* c. sorozat V. kötetében. Budapest 1959). Szabó T. Attila részletező

tanulmányában (*Nyelv és múlt*. Bukarest 1972) felsorolta a ma is létező csángó-magyar telephelyeket, a népesség három nyelvi csoportját (ezek: 1. a Románvásár [Roman] környéki északi csángók, 2. a Bakó [Bacău] városától délre elhelyezkedő déli csángóság és 3. a moldvai magyarság mintegy kétharmadát kitevő, a Szeret és mellékfolyói, a Tatros, Aranyos-Beszterce és Tázló folyók mentén élő székelycsángók). A hetvenes években még megjelenhetett Márton Gyula két könyve (*A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*. Bukarest 1972; *Igetövek ... a moldvai csángó nyelvjárásban*. Bukarest 1974), az egyre jobban eldurvuló diktatúra nyomására azonban az 1969 óta nyomdakész Moldvai csángó-magyar nyelvjárás atlasz már nem kerülhetett kiadásra. A kutatómunkát végül is a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárás Tanszéke folytatta, több tanulmányt közölve.

Az 1950-es évektől induló néprajzi kutatások szerencsésebb kimenetelűek voltak, mert eredményeik több kötetben is körvonalazódtak. Először egy általánosabb folklórgyűjtés látott napvilágot (Faragó József—Jagamas János: *Moldvai csángó népdalok és népballadák*. Bukarest 1954), azután a csángóföldön évekig tanítóskodó Kallós Zoltán balladagyűjteményei jártak meg valóságos diadalutát; közülük a *Balladák könyve* első kiadását (Bukarest 1970) több dallammal kiegészített újabb kiadások követték. A tárgyi néprajzban dr. Kós Károly vázlatát után ugyanő tett közzé jelentős monográfiát Nagy Jenővel és Szentimrei Judittal karöltve (*Moldvai csángó népművészet*. Bukarest 1981).

A tudomány eredményei, írók könyvei és riportjai, valamint a több tucat moldvai községben felállított magyar iskola és azok megszüntetése nyomán kiváltott hangulat az erdélyi, sőt fokozatosan a magyar közgon-

dolkodás részévé avatta a csángókérdést. Közvéleményünk előtt világossá vált, hogy nem szabad megfeledkeznünk a nyelvük, vallásuk megtartásával művelődésünk legősibb rétegét megőrző csángó-magyarokról. Ez a felfogás annál jobban tudatosodott, minél veszélyesebbé vált a csángó-magyar falvak meglátogatása.

A román hivatalosság állampolitikai szintre emelt magatartását tükrözte aztán D. Mărtinaş *Originea ceangăilor din Moldova* c. könyve (Bukarest 1985). A szerző a „régí koncepció”-val szemben azt az új elméletet vetette be, hogy a moldvai csángók Erdélyben elmagyarosodott és katolikus hitre térített románok, akik a magyar elnyomás elől a Kárpátokon túlra költöztek. A csángó szó Mărtinaş szerint korcsot jelent, a csángók nyelvi sajátossága pedig onnan ered, hogy számukra a magyar mindig „idegen nyelv” maradt és soha nem tudtak tökéletesen megtanulni magyarul. Román voltukat igazolja nemzeti tudatuk és népviseletük is. Noha felfogásához hasonló nézetek elszórtan előbb is jelentkeztek, D. Martinásnak minden tudományos alapot nélkülöző, elő- és utószóval, tudományos apparátussal megtámogatott, „megszerkesztett” munkája, a körülötte csapott hazai és külföldi zszurnalisztikai hangoskodás a diktatúra utolsó szakaszának nacionalista vonalába ágyazódott. Mindenesetre ezzel újabb nehezék terhelte meg a magyar és román történetírás ellentéteivel amúgy is erősen megrakott bárkáját.

Látható tehát, hogy tudományosságunknak a kérdés iránti érdeklődése több mint másfél évszázados. Most nyelvészeti és néprajzi kutatások után ismét a történettudomány jelentkezett. A *Moldvai csángó-magyar okmánytár* előttünk fekvő két testes kötete azt az egyedül helyes álláspontot jelzi, hogy a történettudomány felfogása világos: az igazság felderítésére az egyetlen járható út, a megközelítés egyedüli

lehetséges módja — beszéljenek a múlt tanúi, az írott források. A források, az okmányok sokaságából több száz oldalnyi terjedelemben jelentős számú (142) darabot közöl a kiadvány. Ritka kivétellel nem is magyarok vetették ezeket papírra, hanem idegenek, olasz, lengyel, szerbiai, bosnyák és más papok és misszionáriusok, akik részrehajlással semmiképpen sem vádolhatók. Szerzőjüktől függetlenül azonban számunkra nagyon fontosak, mert egy már-már feledésbe merült magyar népcsoportra vonatkoznak. Az 1467 és 1706 közötti időszakból származó okmányanyag (levél, összeírás, jelentés, jegyzőkönyv stb.) nagyobb része kiadatlan, de van köztük nem egy helyesbített újrakiadás is. Bár a gyűjtők és sajtó alá rendezők tízéves munkájuk során a romániai gyűjteményekhez nem juthattak hozzá, a római és bécsi levéltári kutatások bőséges eredeti forrásanyagot kínáltak.

A terjedelmében is nagyszabású kiadványt Benda Kálmán félszáz oldalas alapos szintézise, bevezetése indítja. Mindjárt az elején utal arra, hogy a magyarok moldvai jelenlétére a XIII. századtól vannak okleveles adataink, ezek azonban szórványosak és töredékesek. Az itteni magyar telepek életére vonatkozó iratanyag csak az 1400-as évekkel kezdődik, a XVI. századtól aztán folyamatosá válik, majd a XVII. században meginduló misszió működésével erősen megduzzad.

Az Okmánytár a csángókérdést számos összefüggésben új megvilágításba helyezi. A bevezető meggyőzően mutatja azt a küzdelmet, amelyet entitása, ősi vallása és nyelve megőrzésére a XVI. és XVII. században folytatott a csángó-magyarok. Benda Kálmán összefoglalja a magyarok moldvai megtelepedését, és elkülöníti rétegeit. Ismeretes, hogy a középkor századai óta Moldvában számos magyar és szász telep keletkezett, amelyeket a következőkben újabb hullámok gyarapítottak. Az Okmány-

tárban foglaltak illusztrálják azt a szerepet, amelyet az erdélyi szász és magyar lakosság a moldvai városfejlődésben játszott, megőrizve kapcsolatait szülőföldjével is. A középkorban inkább mezővárosok ezek, fakerítéssel szegélyezett települések, széles mezőgazdasági határral, de első céheik már a XVI. században megjelennek. Az iparosok (ácsok, fazekasok, szabók, lakatosok stb.) és kereskedők zöme még főleg földművelésből él, de áruik, kereskedőik messze földre eljutnak. A moldvai magyarok többsége azonban rendezett falvakba települt, földműves és állattenyésztő volt, igen termékeny talajon gazdálkodott. A legszivesebben termelt búza, árpa és zab mellett erősen hódított a köles. A halastavak, méhkasok, ridegen tartott marhacsordák, juhnyájak az állattartás változatos ágazatait jelölik, híresek voltak a moldvai lovak is. A mezőgazdasági művelés valószínűleg földközösségben folyt. Társadalmi tekintetben a csángó-magyarok szabadparaszti státusban voltak, a városok és falvak lakossága önkormányzattal rendelkezett. A többségében magyar lakosságú Bákóban a XVII. század közepén a városi tisztségeket magyarok és románok felváltva viselték. Az egyre pusztítóbb háborúk, török-tatár-kozák betörések a hadak útjába eső szász és csángó-magyar városokat is erősen megviselték, a lakosságot elszegényítették, sok helyütt földönfutóvá tették. Mindez kihatott a katolikus egyház helyzetére. A bákói püspökség és a moldvai plébániák egykor gazdag adományokban részesültek, szép telkük, földterületük, gyakran szőlőjük volt, kedvező időben gazdaságukban több tucat szarvasmarha és sertés, néha több száz juh találtatott.

Noha a reformáció áramlataival huszíták, lutheránusok és kálvinisták is kerültek közéjük, a csángók zömének a katolikus hitélet és erkölcsiség jelentette a szilárd támaszt. Az 1588-ban megszervezett bákói

püspökség, az épülő ferences és jezsuita rendházak, templomok és plébániák köré csoportosult csángó-magyarország hívő serege és egyháza szolgálaitól (papok, szerzetesek, misszionáriusok, kántorok, „deákok”) várta lelki gondozását, a vigasztaló szót keserves sorsában.

Csak hogy ez a vidék a katolikus egyház perifériája volt. Miközben Itáliában és Spanyolhonban, német vagy francia földön, csodálatos székesegyházakban folyt a pompázó mise, egyházi paloták, nagy hírű egyetemek és tágas rendházak emelkedtek, de még a szomszédos Erdély városaiban is voltak impozáns egyházi épületek, sőt a falvak népének is jutott kisebb-nagyobb kötemplom, az Okmánytár tanúsága szerint Moldvában egészen más kép tárul elénk. Noha Losonczy Margit, Alexandru cel Bun felesége Moldvabányán „nagy és szép” kötemplomot alapított, s Bákóban, Kutnáron és Tatrosban is kőből rakott egyházat építtetett, a települések zömében csak fa-, sőt néha vályogépületben dicsérték az Urat. A háborús pusztítások után a pénztelenség és szegénység még nyilvánvalóbbá vált. Leégett, romokban heverő templomok, elpusztult plébániák sorakoztak. Marcus Bandinus érsek, moldvai helynök írja 1648-ban, hogy vizitációja alkalmával a jászvárosi plébániaházat borzasztó állapotban találta: „kerítése nincs, az alsóházat eltulajdonították a lengyelek és bordélyháznak rendezték be; a felsőház három szobájából csak egy lakható, a tető elrothadt, az eső beesik, a gerendafalon nagy rések, a kút szeméttel telehányva, az udvar trágyadomb képét mutatja” — írja a regesztá. A bákói ferences kolostor elhagyatva, félig romokban állott, egyetlen szobája is beázott, a templomtorony ledőlt, csarnokának hiányzott a teteje, két oltár romokban, a harmadik mocsokkal tele. A romos püspöki templom mintegy jelképe a moldvai katolikus egyháznak: nincs pénze,

nincs segítőtje, magatehetetlen és külső támaszra szorul.

Megdöbentő a forráskiadványból kirajzolódó kép az egyház szolgálai tekintetében is. Szolgált itt nem egy szent életű, példamutató egyházi férfi, mint a sokat dicsért Angelini da Norscia konventuális ferences szerzetes, aki megszakításokkal két évtizedet töltött Moldvában, a teológia magistere címet is elnyerte, és 1681-ben kinevezték a moldvai misszió prefektusának. Vagy Beke Pál jezsuita, a kolozsmonostori misszió hitszónoka, Bandinus érsek kísérelje, aki hosszasan működött a csángók közt és Jászvásáron iskolát szervezett. Sokan nem élnek azonban az egyházi fegyelem törvényei szerint, és elszigetelt, reménytelen helyzetükben elzülnek. Az ottani viszonyok között az még a kisebbik baj volt, hogy a papok közt sok volt az aposztata. Bernardino Quirini argyesi püspök 1588-ban azt írja a pápának, hogy egyesek hajlandók a papi nőtlenségre térni, mások meg nem. Az utóbbiakat is kénytelen hivatalában megtartani, nehogy pap nélkül maradjon a plébánia. Quirini azonban azt is elpanaszolja, hogy két lengyel — az egyik szerzetes, a másik világi pap — megtámadta és majdnem megölték. Az egyháziak közül sokan züllött, botrányos életmódot folytattak. Franceschi da Ossimo domonkosrendi szerzetes ellen olyan panasz érkezett, hogy egy nős világit egy lóért pappá szentelt. 1671-ben hat csángó falu magyar nyelvű levélben azért panaszkodott a római Szent Kongregáció előtt, hogy a hozzá küldött misszionáriusok „lélekvesztők és kárhoztatók”, „nem úgy viselik magukat, az mint az regula kívánná, hanem részegesek, asszonember után járók, azokkal conversálnak, rút fertelmes életöt viselnek, mely embereknek, de münénkünk magyaroknak leginkább nagy botránkozásunkra vagy on: nem vehetünk töllök lelkünk idvességire való gyümölcsöt”.

A törvénytelenések elkövetésében néha egyenesen a főpapok járnak elől. A moldvai híveitől többnyire távol lévő Adam Gorski püspök például a püspökség kegyzsereit a néptől kicsalta, titokban Lengyelországba vitte, helyükbe téglát rakott a szekrénybe, s a nép csak később vette észre a lopást.

Persze a klerikusok részéről is számos, a nép erkölcsét ostromozó panasz hangzik el. Johannes Lillus vikárius azt a véleményét hangoztatja, hogy „a köznépből kevés az igazi istenfélő lélek, a többség afféle tatár és eretnek”. A jezsuiták ausztriai rendtartománya 1645. évi jelentésében egyenesen azt írják, hogy Moldvában a legtöbb katolikus vadállat módjára él („Catolici more ferarum in sylvis plurimi degunt”), hódít a babonaság, dívik a nőrablás és válás, az ördögűzés, s húsvétkor a katolikusok is a halottak sírja fölött mulatoznak.

Az okmányokból ugyanakkor kiviláglik, hogy a sanyarú viszonyok mellett a sok rendetlenség legfőbb oka a lelki élet és gondozás elégtelensége, a kóros paphiány. Egy 1642-es okmányból kiderül, hogy Moldvában csak négy olyan plébánia van, amely képes papját eltartani. Pap híján a hívek nem részesülnek szentségekben, elmarad a gyerekek megkeresztelése és a fiatalok bérmálása. Quirini 1588-ban a bákói templomban több mint ezer embert bérmált, sokakat megkeresztelt. A könyvben olyan esetről is olvashatunk, hogy 1642-ben egy 70 éves öregember életében először gyónt. Így érthető, hogy a moldvai katolikus papság 1642. évi általános gyűlésén felvetődött: a paphiány olyan szükség, ami miatt a keresztelés jogát a kántoroknak is meg kellene adni. Világos, hogy ha híveiket meg akarták tartani, az itteni klerikusoknak bizonyos tekintetben más mértékkel kellett mérniük, mint a rendezett viszonyok között tevékenykedő nyugati társaiknak.

Érdekesek az Okmánytárnak azok a darabjai, amelyek az ortodox moldvai

vajdák katolikusok iránti magatartására vonatkoznak. Nem egy közülük felnézett a Vatikánra, a pápára, támogatta a moldvai katolikus papokat, sőt olykor felcsillant a remény, hogy a vajdák egyenesen hajlanak a Szentszék felé. Sajnos azonban nem egyedül ez volt a jellemző. Időnként felülkerekedett az ortodox klérus türelmetlensége, térítő szándéka és tevékenysége. Hasonló jelenségekről Quirini már 1599-ben beszámolt, de több irat utal Ștefanița vajdára (1517—1527), aki nemcsak ellenséges érzületű volt a katolikus egyház iránt, hanem görögkeleti püspökei és papjai tanácsára sok katolikust átkereszteltetett, ágyúval leromboltatta templomaikat, csak a moldvabányait hagyta meg a Losonci Margit iránti tiszteletből. Bandinus érsek 1648-ban Szeretvásárról elmondja, hogy domboldalon épült katolikus temploma és kolostora volt, csodatevő forrással. De mivel a csodák hatására sok ortodox katolikus hitre tért, a vajda a kolostort lerontatta s a forrást trágyával eltömtette. A csodák rendjén mond el egy történetet a Okmánytár 1668. évi jelentése. Eszerint mikor a vajda sógora le akarta romboltatni a kutnári templomot s lövetni kezdte a harangtornyot, hirtelen megvakult, a vajdát pedig a fellázadt főurak megölték, így a templom megmenekült.

Az Okmánytárba foglalt iratok közt bőven található összeírás vagy azzal egyenértékű jelentés; ezek alapján Benda Kálmán számsorokat állít fel, táblázatokat közöl Moldva összlakosságáról és katolikus népességéről, az utóbbiakat településekre lebontva. Következtetése az, hogy a bevándorlás következtében a katolikus népesség száma a XVI. század végéig növekszik, de a XVII. században erősen csökken (15 000 főről kb. 3000-re). A csángó-magyarországi életerejét bizonyította viszont, hogy a védettebb helyeken, havaslábakon új telepeket alapított.

A tatár, török és kozák dúlások-pusztítások méreteire az okmányok tucatjai nyújtanak támpontot. Az 1600 körüliekhez képest sokkal jelentősebbek a XVII. század közepén végbementek. Bandinus és Deodatus érsek egymással versengve szemléltetik a Moldvát és benne a katolikusokat ért borzalmakat. Deodatus 1650-ben azt jelenti, hogy a tatárok és kozákok egész Moldvát elpusztították, az öregeket megölték, a fiatalokat rabszíjra fűzték; négy év múlva egy szerzetes írja, hogy az ottani húsz katolikus papból már csak öt szolgál, abból is kettő távozik s csak hárman maradnak. Mindenükből kipusztították őket, templomi felszerelésük sincs a szentmise bemutatásához, a héthavi erdőben való bujkálással még ingük is alig maradt, kenyéren és kölesen tengődnek. A szomorú képhez a helyi származású Berkuce szerzetes hozzáteszi, hogy pusztulás-bujdosás következtében a lakosság száma annyira csökkent, hogy az otthon maradtak adója ötszörösére növekedett. A Bécsnél elszenvedett vereség (1683) után a nyilvánvaló hanyatlás korában a Török Birodalomnak csak bosszuló hadjáratokra tellett, amelyeknek egyik célpontja éppen Moldva volt. Piluzzi püspöki vikárius jelentése szerint a Bécs ellen felvonuló tatárok elől 1682-ben Moldva népességének kétharmada elmenekült (homini sono fuggiti in Polonia et Transilvania), aki maradt, rabságba hurcolták vagy elpusztult.

A moldvai magyar lakosság pusztulásának különleges okai is voltak, ezek között a katolikus egyház jogi fennhatósága, hovatartozása. A középkor folyamán a magyar egyház alá tartozott, és végső soron az esztergomi érsek rendelkezett felette. 1597-ben megszervezték a bákói püspökséget, és a szófiai érsekséghez, majd 1644-ben a szerbiai marcianopolisi érsekséghez csatolták. Az 1600-as évektől a lengyel királyság politikai befolyása növekedésével lengyel

főpapok kerültek a bákói püspökség élére. Az egyházi joghatóság függvényében nagy többségükben olasz, lengyel, illetve balkáni területekről származó papok, szerzetesek és misszionáriusok érkeztek Moldvába, akik a lakosság nyelvét nem értették.

Deodatus 1641-ből és Bandinus 1648-ból származó jelentéséből egyaránt kiderül, hogy a moldvai katolikusok nagyjából magyarok, kis részük szász. Koiceviv 1670-ben meg egyenesen azt jelenti, hogy az országban szétszórta élő katolikusok mind magyarok. Basetti ferences szerzetes 1642-ben azt írja a Hitterjesztés Szent Kongregációjának Rómába, hogy ebben a tartományban szinte mindenki, aki katolikus, magyar. Így aztán érthető módon a helybeliek a katolikus vallást magyar hitnek tartják.

A XVII. század végére azonban erős asszimilációs folyamat ment végbe. A katolikusok most is magyarok voltak, egy részük azonban már románul beszélt, sokan görögkeleti hitre tértek. A többiek azonban az etnikailag, nyelvileg és vallásilag idegen környezetben tudatosan ragaszkodtak nyelvükhöz, hagyományaikhoz és katolikus vallásukhoz. Noha magukat katolikusoknak mondták, de tudatában voltak magyarságuknak is és ragaszkodtak hozzá. „A vallás, az egyház volt a közösségek összetartó ereje — írja Benda —, s csak amíg ez a hagyományörző, vallási közösség fennállt, addig tudták nyelvüket, szokásaikat, magyarságukat megőrizni.” Márpedig az ideiglenesen itt szolgáló, nyelvüket nem értő idegen papok lelki gondozásukat nem tudták megfelelően ellátni, s a plébániák közösségi összetartó ereje meglazult. Különösen Petrus Parčević érzékeltette 1670-ben írott jelentésében, hogy az idegen papok nem értik a katolikus magyarok nyelvét és fordítva, híveik nem hallgatják prédikációjukat, nem járnak hozzájuk gyónni; a közösséget összetartani és az

ifjúságot nevelni tehát csak magyar pap tudja, következésképpen ezek jelenlétére van szükség.

Az Okmánytár számos darabja igazolja ezt. Bandinus például leírja, hogy 1645-ben Jászvásáron a misszionáriusok ellen háborgó katolikusok tömege fogadta. Azt panaszolták, hogy lelki gondozást nem kapnak tőlük, nyelvüket nem tudják, állandó zaklatásait, javaik elvételét nem hajlandók tovább tűrni, ha így megy tovább, kénytelenek lesznek elhagyni vallásukat. A hívek kérésére és a misszionáriusok ellenére Bandinus magyar papot állított a jászvásári katolikusok élére, 1647-ben pedig a zavaros állapotok rendezése érdekében arra kérte a Szentszéket, hogy küldjön Moldvába két-három magyar szerzetest. Parčević érsek 1670-ben szintén megírja Rómába, hogy a nép panaszkodik a lengyel klerikusokra és saját nemzetéből akar papot. Javasolja, hogy a Szent Kongregáció adja vissza a csiki obszerváns ferenceseknek a bákói kolostort, hogy a moldvai magyar katolikusokhoz magyar papok jussanak.

Hasonló okok játszottak közre, hogy a csángó-magyarok mindig ragaszkodtak a több-kevesebb osztályt végzett, bizonyos papi teendőket is végző, közülük való kántorokhoz, a nekik szolgáló „deák”-okhoz. Ezek képzettségüket az egy ideig működő jászvásári és kutnári jezsuita iskolákban, máskor meg egyszerűen kolostorokban vagy papjaiktól nyerték. Ismeretes, hogy a XVI. század végén az erdélyi Petrus Elmon (akinek a Biblián kívül három magyar könyve volt) Kutnáriban magyar és latin nyelvű iskolát létesített, mely néhány évtizedig működött, mert a hívek áldoztak arra, hogy gyermekeiket iskolába járassák. Blasius Koicevic ferences 1661-ben is azt jelentette, hogy a magyar falvakban — ha pap nincs is — többnyire van iskolamester vagy harangozó, ezek a templomokban

előénekesek, felolvassák az evangéliumot és tanítják a gyermekeket.

Noha különösen a csíksomlyói ferences kolostor időnként küldött szerzeteseket csángóföldre, felelős magyar tényezők csak a XVII. század végétől figyeltek fel moldvai testvéreik keserves sorsára. Az Okmánytár ezzel kapcsolatban is közöl néhány tanulságos iratot. Kálnoki Sámuel erdélyi kancellár valószínűleg 1696-ból származó és a Hitterjesztés Szent Kongregációjának szóló tájékoztató jelentése foglalkozik a moldvai katolikusok helyzetével. Elsorolja legfontosabb településeiket, amelyeknek lakói magyarok, akik magyarul tudnak. Így a misszionáriusok, akik ezeket a nyelveket nem ismerik, gyóntatni, prédikálni nem tudnak, ezért a katolikusok közül sokan szakadárok lesznek. Megoldásként magyar papokat kér, akiknek képzésében a következőkben az eszterneki iskola is segíthetne. Az erdélyi katolikus nemesség 1702-ben az Európa szélén, Budzsákban élő katolikus magyarok részére kér lelki támogatást a jezsuita rend generálisától. Ismertté válik az Okmánytárból az is, hogy a hozzá érkezett jelentések alapján II. Rákóczi Ferenc a budzsáki Csöböröcsökre — a magyarság legkeletibb szigetére — magyar katolikus papot küldetett, aki 1706 után évekig itt szolgált (Csöböröcsökről egyébként Benda Kálmán külön tanulmányt is közölt a Századok 1985. évfolyamában).

A rendkívül változatos anyagot publikáló Okmánytár két kötete különben számos izgalmas momentumot, érdekes életsorsot, regénybe illő részletet is tartalmaz. A csángó-magyarság ünnep- és hétköznapjai, Délkelet-Európa történetének, egyházi és társadalmi fejlődésének kérdései sok tekintetben új megvilágításba kerülnek a közölt iratok fényében.

Annál inkább, mert a *Moldvai csángó-magyar okmánytár* minden ízében minta-

szerű s a legigényesebb forráskiadványok kritériumait is kielégíti, amelyek az utóbbi évtizedekben akadozva jelentek meg Magyarországon. A munka a *Magyarság-kutatás könyvtára* I. köteteként látott napvilágot, melynek felelős szerkesztője Juhász Gyula. A különösen szintézisekben kitént magyar történetírás listájára ezzel a forráskiadvánnyal újabb nagy teljesítmény sorakozik fel. Azért elismerés illeti az MTA Történettudományi Intézetének műhelyét, ahol a könyvet munkálták, és a megjelenést előkészítő munkaközösséget, melynek élén, mint szerkesztő, a bevezető tanulmányt és jegyzeteket író Benda Kálmán állott. Olyan forráskiadvány ez, melynek anyaggyűjtése, átírása, szerkesztése és megértése, értelmezése nagy munkát igényelt a sajtó alá rendezőktől. Hogy munkájuk teljes értékű legyen, a szerkesztő — a rendkívül gazdag jegyzetanyagról nem szólva — a kiadványhoz térképeket, táblázatokat és Függelékét csatolt. Az utóbbi sorában kiténő eligazító *Az Okmánytárban előforduló moldvai települések nevének konkordancia-mutatója, A moldvai vajdák névsora (1457—1707), A bákói püspökök névsora, A Hitterjesztés Szent Kongregációjának bíboros prefektusai és titkárainak felsorolása*, valamint a kiadványban szereplő fontosabb egyházi személyek életrajza. És természetesen az elengedhetetlen *Névmutató*.

Az, amit a könyvben mégis kifogásolhatunk, a román történelemre vonatkozik. A román személy- és helységnevek írásánál szigorúbban követni kellett volna a pontos román formát, írásmódot, ugyanúgy a központozásban. A moldvai vajdák névsoránál (aminek összeállítása egyébként jó gon-

dolat és lelkiismeretes munka) pl. Joan Voda cel Viteaz helyett Ioan Vodă cel Viteaz, Jeremia Movila helyett Ieremia Movilă, Eustatie Dabija helyett Eustație Dabija, Jancul Sasul helyett Iancu Sasul a helyes alak, a helyneveknél pedig Berindesti helyett Berindești, Slanic helyett Slănic stb. A *Bellicane* nem lehetett Petru Rareș mellékneve, mert az okmány világosan írja: „chimato Stifaniza Bellicane” (II. k. 596.), tehát Stefanitáról (1517—1527) lehet szó. Nem lett volna érdektelen Dimitrie Cantemir *Descriptio Moldaviae*-jára is emlékezteni, amelyben a moldvai magyarokról is szó van, hasonlóképpen a román történetírás egy-egy újabb munkájára, eredményére.

Az Okmánytár nagy nyereség nemcsak a magyar, hanem a román történettudomány számára is, hiszen a moldvai csángók a magyarság legkeletibb vonulata, a lakóhelyükül szolgáló Moldva pedig a román múlt nevezetes alkotóeleme, tartománya. Moldva történetének jobb megismerését, számos kérdés pontosítását és teljesebb körvonalazását szolgálja. De ezen túlmenőleg a közölt iratok a kiadványt az egyetemes történelem régiójába emelik. Hiszen nemcsak a nyugati kereszténység egy eléggé elhanyagolt seregének sanyarú sorsára világít rá, hanem a római katolikus egyház történetének ismeretlen mozzanatait, a Hitterjesztés Szent Kongregációja tevékenységét, a különböző rendek missziós munkáját emberközelről szemlélteti. Következésképpen a nemzeti és európai történelem, egyben az egyháztörténet fontos forrása ez a kiadvány.

Csetri Elek